

Hoe werd Leeuwarden een stad?

Docentenhandleiding

Beschrijving opdracht

De leerlingen maken kennis met de opkomst van steden en staten in hun eigen leefomgeving. In Friesland was de politieke structuur anders dan elders in Nederland, vanwege de zogenaamde Friese Vrijheid. Daarnaast is van Leeuwarden geen document bewaard gebleven waarin het stadsrechten krijgt toegewezen.

Aan de hand van 3 bronnen bepalen de leerlingen wie of wat er volgens hen verantwoordelijk kan zijn geweest voor het ontstaan van Leeuwarden als stad. De leerlingen verdelen vervolgens percentages over de door hen gekozen oorzaken. Tenslotte beargumenteren zij hun keuze (historisch redeneren).

Tijdvak

Tijd van Steden & Staten (1600 - 1700)

Kerdoelen

Geschiedenis:

- **4.3.2.** Je legt uit waarom de steden zelfstandiger werden ten opzichte van de adel.
- **4.4.1.** Je beschrijft het ontstaan van staten en de politiek van centralisatie aan de hand van een voorbeeld.

Mens en maatschappij:

- **37:** De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen. De leerling leert hierbij over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: tijd van steden en staten (1000–1500).
- **44:** De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.

Kenmerkend aspect

- De opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving.
- De opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden.

Doelgroep

Niveau: Havo/Vwo

Klas: onderbouw

Tijdsduur

25 minuten (waarvan 10 minuten ook als huiswerk opgegeven kan worden)

Leeruitkomsten

De leerling kan:

- Informatie uit bronnen halen.
- Beargumenteren waarom hij/zij bepaalde oorzaken belangrijker vindt voor het ontstaan van de stad Leeuwarden dan andere.
- Uitleggen waarom we van Leeuwarden niet zeker weten wanneer en door wie of wat het een stad is geworden.

- Uitleggen waarom er een verschil is tussen het ontstaan van steden in hun lesmethode en in hun eigen omgeving (Leeuwarden en Fryslân).

Leerlingenmateriaal

- [Werkblad met bronnen voor leerlingen](#); houd hierbij rekening met hoe de leerlingen de charter gaan lezen:
 - Digitaal : print en deel bronnenblad 2c niet uit en zorg voor laptops
 - Papier : print en deel ook bronnenblad 2c uit
- Pen
- Eventueel:
 - Lesmethode
 - Mobiel/laptop/computer/IPad

Voorbereiding en benodigdheden docent

- Lees de bijlage voor achtergrondinformatie
- Bedenk vooraf of de leerlingen:
 - De charter via papier of digitaal lezen
 - Wel/niet extra info mogen opzoeken via lesmethode en/of internet
 - Alleen of in duo's werken
 - De opdracht in de klas maken of als huiswerk
- Digibord

Beginsituatie leerlingen

De leerlingen:

- Weten hoe de steden en de stedelijke burgerij in Nederland in het algemeen zijn ontstaan.
- Weten hoe stadsrechten in Nederland doorgaans werden verleend in de middeleeuwen.

Uitvoering

5 min. Klassikale introductie door docent

- Vertel:
Het ontstaan van steden is een belangrijk onderwerp in de geschiedenis. In Friesland hebben wij b.v. 11 steden en in heel Nederland 92. Toch liep het ontstaan van steden in Friesland een beetje anders, dan in de rest van Nederland. In deze opdracht gaan we uitzoeken hoe dat is gegaan met Leeuwarden.
- Vertel en toon:
Digitale tijdlijn: [Ontwikkeling Leeuwarden in plattegronden](#)

5 min. Klassikale uitleg opdracht door docent

- Hoe?
Met het werkblad gaan jullie bedenken hoe Leeuwarden een stad is geworden. De vraag is: wie of wat kan hiervoor verantwoordelijk zijn geweest?
 - Je leest eerst de 3 bronnen door.
 - Je kiest daarna 2 of 3 gebeurtenissen of personen uit de gegeven lijst.
 - Je koppelt een bepaald percentage aan elke gebeurtenis of persoon. Het totale percentage moet vanzelfsprekend op 100% uitkomen.
 - Dat percentage beargumenteer je: waarom is de één belangrijker dan de ander volgens jou?
- Waarom?
Met deze opdracht kom je erachter hoe de opkomst van steden in jouw eigen omgeving is gegaan. Naast het kunnen toepassen van de kenmerkende aspecten is het interessant om te zien hoe jouw Friese hoofdstad tot stand kwam.

Door het maken van deze opdracht komen er verschillende mogelijke antwoorden naar boven die goed onderbouwd moeten zijn. Daarna kunnen we samen beredeneren wie of wat nu het belangrijkste is geweest om van Leeuwarden een stad te maken.

10 min. Leerlingen maken opdracht

Eventueel: als huiswerk opgeven.

5 min. Klassikale nabespreking opdracht door docent

- Kern:
Omdat er geen officiële documentatie bewaard is gebleven, waarin staat dat Leeuwarden op een bepaald moment stadsrechten kreeg, weten we niet wanneer en door wie Leeuwarden een stad is geworden. Door de leerlingen zelf na te laten denken over hoe dit gegaan zou kunnen zijn, proberen zij de geschiedenis met behulp van bronnen en argumentatie te reconstrueren (historisch redeneren). Maar het blijft gissen; we weten niets zeker. Er zijn trouwens ook voorbeelden van steden die wel als een stad beschouwd worden, maar nooit stadsrechten kregen van iets of iemand. Denk aan Drachten en Den Haag.
- Toepassing info in bijlage:
Gebruik de info en de links bij de nabespreking, om leerlingen meer context te geven van de Friese situatie in het algemeen en die van Leeuwarden in het bijzonder.
- Eventueel:
Kan er een klassikale top 3 gemaakt worden van alle individuele antwoorden?
- Reflectievraag 5:
 - Wat hebben we gedaan, hoe en waarom?
 - Leeuwarden is een lokale illustratie (omgevingsonderwijs) van het thema *Opkomst van steden* in de lesmethode. Maar wat is nu het verschil tussen Leeuwarden en de steden in jouw lesmethode?

Deze les is ontwikkeld door

Thera Berendsen, Matthijs Baving en Hylke de Boer, studenten lerarenopleiding Geschiedenis, NHL Stenden Hogeschool, Leeuwarden 2025. Redactie door: educatieve dienst Historisch Centrum Leeuwarden.

BIJLAGE

Context voor de docent

Friese Vrijheid (1250-1498)¹

Liever dood dan slaaf! Die kreet verwijst naar de tijd van de Friese vrijheid en staat model voor de typisch Friese cultuur aan het eind van de Middeleeuwen. De politieke structuur in Fryslân was toen namelijk anders dan op andere plaatsen in Nederland. Er was geen centraal gezag zoals in de landen om ons heen en een elite van hoge adel was er ook al niet. Graven en hertogen kenden wij niet in Fryslân.

De macht hier was in handen van hoofdelingen. Dat waren plaatselijk leiders die in sterke stinzen² woonden en die hun eigen, kleine legertjes hadden. Hun macht reikte vaak niet verder dan een kleine regio rondom hun woonplaats. Deze situatie heeft uiteindelijk geleid tot een aanwakkerende strijd tussen twee groepen mensen: de Schieringers en de Vetkopers. Een echte winnaar is er nooit gekomen, maar de chaos maakte wel duidelijk dat er behoefde was aan een echte baas. En dat gebeurde ook. In 1498 kwam hier een buitenlandse hertog zijn gezag vestigen: Albrecht van Saksen, een leenheer van de Heilige Roomse Keizer Maximiliaan. Het was afgelopen met de Friese vrijheid.

De zoon en opvolger van Albrecht, hertog George van Saksen, verkoopt Friesland in 1515 aan zijn achterneef Karel V. En zo wordt Friesland dan onderdeel van de Spaanse Nederlanden, wat in 1568 tot De Opstand of Tachtigjarige Oorlog leidt.

Stadsrechten Friesland³

In Fryslân begonnen zich sinds de 14e eeuw de contouren van de latere elf steden af te tekenen. Een uitzondering vormt Stavoren, dat reeds in de 11e-12e eeuw stedelijke rechten kreeg van de Brunoonse graven, bevestigd door de Duitse keizer. Het was toen een belangrijke handelsplaats, gelegen aan het uiteinde van een der belangrijke vroegmiddeleeuwse handelswegen (Rijnhandel).

De Friese 'buitenlandse' handel en meer nog een regionale marktfunctie waren van belang bij de opkomst van de steden. Daarbij kwam een algemenere centrumfunctie voor de omgeving, zowel op kerkelijk als politiek gebied. De eerste kerken zijn soms gesticht op grond van de vroege kloosters (Fulda*, Corvey*) of door de Utrechtse bisschop; Stavoren, Bolsward en Dokkum, later ook Franeker en Sneek, waren hoofdzetel van Utrechtse dekenaten.

Te Franeker, waar ook de inhuldiging van de graven in Westergo en hun rechtspraak plaatsvonden, lag vermoedelijk een koninklijk of landsheerlijk domein. Muntslag — een koninklijk voorrecht — vond plaats in Stavoren, Bolsward, Leeuwarden en Dokkum, allemaal tevens met een verzorgingsfunctie, waarvoor juridische regels werden opgesteld (marktrecht).

Bij het stadwordingsproces speelden aanzienlijke families met grondbezit ter plaatse vaak een rol. In Franeker, Sneek en Bolsward hadden hoofdelingen in de late middeleeuwen een grote invloed op het bestuur, in Leeuwarden traden zij in de eindfase van het stadwordingsproces juist op de achtergrond. De zeer kleine steden IJlst en Sloten, strategisch gelegen op de kruising van belangrijke landen

1 <https://www.canonvannederland.nl/nl/page/382655/de-friese-vrijheid---de-fryske-frijheid>

2 Stins is de afkorting van het Friese woord voor burcht/kasteel: *stienhús* (steenhuus).

3 <https://www.tresoor.nl/encyclopedie?lemmaID=Q7715>

waterwegen, dankten hun bestaan vermoedelijk aan de vestiging van een enkel hoofdelingengeslacht.

Geen van de bovengenoemde functies verklaart op zich de uiteindelijke ontwikkeling van deze plaatsen tot een stad in politiek-juridische zin; wel kan een wisselwerking daartussen of een combinatie van enkele van deze factoren hierbij bepalend zijn geweest. Een plaats werd juridisch en bestuurlijk tot stad door bijzondere rechten, die haar geheel losmaakten uit het omringende plattelandsgebied ('deel', grietenij).

Het stadsrecht is beïnvloed door het marktrecht, maar is er niet direct uit ontstaan. Niet alle plaatsen met markten en/of marktrecht hebben zich tot steden ontwikkeld. Stadsrecht is wetgeving voor een permanente samenleving, marktrecht betreft regelgeving voor tijdelijke situaties.

De uiteindelijke codificatie van de Friese stadsrechten in de 15e eeuw vormt eerder de afsluitingsfase van een geleidelijk verlopend stadwordingsproces van enkele eeuwen, dan een bewuste stadscreatie. Van ontlending van stadsrechten in de klassieke zin van stadsrechtfamilies is geen sprake geweest.

(...)

Van belang voor de opkomst van steden was in de Friese kustlanden een gunstige ligging aan verkeers-, vooral waterwegen, waarop zich ook de bebouwing oriënteerde. Plaatsen die rond een groot marktplein zijn gebouwd zijn daarom zeldzaam. In de Zuidwesthoek zijn langs de belangrijke hoofdvaarweg Stavoren, Sloten, IJlst en Sneek met Leeuwarden en Bolsward verbonden. In sommige plaatsen nam vanaf de volle middeleeuwen de directe invloed van de zee toe door landverlies (Zuiderzeekust, westelijk Waddengebied en Lauwerszee), waardoor zij zich tot echte zeehavens konden ontwikkelen. In Stavoren en Hindeloopen moest daarom in de loop van de eeuwen de nederzetting (gedeeltelijk) verplaatst worden. Leeuwarden daarentegen werd door de dichtslibbing van de Middellzee van zee tot landstad. Het stedelijke nederzettingspatroon laat zich in een aantal gevallen afleiden van één of meer dorpsterpen als uitgangspunt, in een aantal gevallen met een aparte kerkterp. Hier werden agrarische met handelsactiviteiten gecombineerd.

Stadsrechten Leeuwarden

De historische, dus geschreven bronnen met betrekking tot Leeuwarden voor 1400 zijn bijzonder schaars. Pas vanaf de late 14e eeuw is de ontwikkeling van de stedelijke administratie zover gevorderd, dat de stad zelf en spoedig ook stedelijke instellingen zoals gasthuizen en kloosters archieven vormen. Pas aan het einde van de 15^e eeuw doen ook aanzienlijke particulieren dat.⁴

Er is van Leeuwarden geen document bewaard gebleven, waarin stadsrechten worden toegekend. Wij weten dus niet of en wanneer Leeuwarden stadsrechten heeft gekregen en door wie of wat dat is gedaan. Uit de kopie van het charter uit 1435 kunnen we wel opmaken dat het voormalige terpdorp Nijehove al *de stad Leeuwarden* werd genoemd. Maar sinds wanneer dit het geval was, is onbekend.

Er zijn diverse theorieën te bedenken sinds wanneer Leeuwarden stadsrechten kan hebben gehad:

- Halverwege de 11e eeuw werden er al munten geslagen in Leeuwarden. Zie info bij *Brunomunt* op: <https://geschiedenislokaalfryslan.nl/bronnen/brunomunt2>

4 René Kunst (red.), Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland (Leeuwarden 1999), p. 47.

- Rond 1300 werd waarschijnlijk de eerste stadsgracht rondom Nijehove (de stad Leeuwarden) gegraven. Zie info bij *plattegrond* op:
<https://geschiedenislokaalfryslan.nl/bronnen/plattegrond-van-leeuwarden-ca-1400>
- Aan het begin van de 15e eeuw was er al sprake van een Waag-gebouw in Leeuwarden. Zie artikel over archeologische opgraving bij huidige Waag op:
<https://geschiedenislokaalfryslan.nl/bronnen/archeologische-opgraving-bij-de-waag>

Ontwikkeling Leeuwarden van terpdorp tot stad

Zie digitale tijdlijn met plattegronden en informatie op:

<https://geschiedenislokaalfryslan.nl/tools/tijdlijn>

Selecteer: *Opkomst steden en burgers* -> *Ontwikkeling Leeuwarden in plattegronden*

Kopie van charter uit 1435

Zie afbeelding en informatie op:

<https://geschiedenislokaalfryslan.nl/bronnen/kopie-van-charter-uit-1435>